

УДК 351.862.4

**КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ СВІТОВОГО І ВІТЧИЗНЯНОГО ДОСВІДУ
АНТИКРИЗОВОГО ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ****Сапа Н.В.**

аспірант Запорізької державної інженерної академії

I. Вступ

Сучасна структурна криза, яка охопила не тільки Україну, а й увесь світ, призвела до подальшої трансформації суспільно-політичних процесів згідно з новими умовами формування та становлення базових соціальних інститутів (соціально-економічних, політичних, культурних тощо) і стандартів життя. Надзвичайно важливо дослідити і сформувані адекватні механізми антикризового державного управління. У сучасних умовах глибокого реформування всіх сфер життєдіяльності суспільства необхідно враховувати не тільки стан національної антикризової політики, а й досвід зарубіжних країн та інтегративних об'єднань, які відіграють значну роль у становленні сучасних світових пріоритетів соціально-економічного та політичного розвитку суспільних процесів. Водночас будь-які реформи державного управління не можуть привести до конструктивних змін, якщо не враховувати кризовий характер сучасних трансформацій. Це потребує розробки механізмів антикризового державного управління, спрямованих на усунення причин кризових явищ у суспільстві в цілому та в апараті держави зокрема з метою формування механізмів позитивної взаємодії між суб'єктами державного управління і суспільством. У дослідженнях з державного управління недостатньо уваги приділяється саме антикризовому державному управлінню, у працях вітчизняних і зарубіжних учених антикризове управління розглядається як макроекономічна проблема, проблема управління підприємствами різних форм власності. Малодослідженими є сучасні механізми, методи, принципи і завдання антикризового державного управління в умовах переходу суспільства та всієї світової спільноти на новий наступний етап соціального розвитку, що визначається якісно новими економічними, політичними, соціокультурними змінами. Кризам, антикризовому управлінню, конфліктам присвячено багато наукових праць. Так, єдина теорія циклів, криз та інновацій була сформована М. Кондратьєвим, його ідеї були розвинуті Ф. Броделем, Ю. Курчинським, Й. Шумпетером та іншими зарубіжними вченими. Конфлікти вивчали К. Боулінг, Л. Козер та ін. До-

слідженню кризових явищ присвячені праці багатьох вітчизняних учених: В. Авер'янова, В. Василенка, В. Воронкової, В. Князева, О. Оболенського. Г. Почепцова та інших; і зарубіжних учених: С. Вайна, С. Глаз'єва, В. Глущенко, Дж. Сороса та ін. Вагомий внесок у розвиток зазначених питань зробив Національний інститут стратегічних досліджень. У зв'язку із цим виникає потреба в комплексному вивченні проблеми становлення і розвитку механізмів антикризового державного управління в Україні.

II. Постановка завдання

Мета статті – визначити теоретико-методологічні підходи до аналізу кризових явищ, основні пріоритети світового розвитку, основні етапи формування антикризового державного управління України в контексті європейської та євразійської інтеграції.

III. Результати

Циклічність процесів і кризових явищ спостерігається як у природі, так і суспільстві. Кризою у вітчизняній науковій літературі називають складний загострений стан, різкий перелом або занепад [1]. Б. Піджненбург і Ю. Розенталь подають таке трактування поняття "криза": "Кризовими називають ситуації, позначені високою небезпекою, станом непевності, відчуттям невідкладності" [2]. Криза розглядається як складне, комплексне явище, що охоплює соціальну систему, є поліструктурним і поліфункціональним явищем [3, с. 124–125]. Категорію "криза" також можна визначити, як об'єктивне явище в соціально-економічній системі, в основі функціонування та розвитку якої лежить керована діяльність людини, а бажання ефективно управляти нею виявляється у прагненні зменшити кількість некерованих процесів. Генезис кризових явищ може здійснюватися в результаті суперечностей між зовнішнім і внутрішнім середовищем, унаслідок чого виникає загострена неконтрольована ситуація. Суперечності формують тоді, коли в середовищі або суспільних відносинах з'являються неізотропність, неоднорідність, ознаками яких є різкі перепади у певному напрямі. Кризові явища взаємопов'язані між собою, мають хвилеподібний характер розвитку. Теоретичне обґрунтування

криз різних видів свідчить про їх циклічність і взаємозв'язок. Сучасний етап розвитку єдиної школи (теорії) циклів, криз та інновацій розпочався у 1980-ті рр. у зв'язку з виходом таких публікацій Ю. Яковця, як "Закономірності науково-технічного прогресу та їх планомірне використання" (1984 р.), "Цикли. Кризи. Прогнози" (1999 р.) та ін. Теорія циклів розвитку суспільства – це період часу від одного зладу в історії етносу, держави, усього людства до наступної кризи і початку нового етапу в нескінченному хвилеподібному русі. Історичний процес є поліциклічним: у розвитку кожної країни і у світовій історії накладаються один на одного історичні цикли різної тривалості та глибини. Абстрагуючись від повсякденних флуктуацій і випадкових поворотів історії, від ряду проміжних циклів, Ю. Яковець виділяє чотири основні види історичних циклів: середньострокові з приблизно десятирічною амплітудою коливань, що збігаються із широко дослідженими економічними циклами; півстолітні (цикли М. Кондратьєва) [4], які пов'язані зі зміною поколінь людей, технологічних устроїв, основних фондів, зі змінами в економічних і соціально-політичних відносинах; столітні, що відображаються у періодичній зміні світових цивілізацій у всій глибині їх багатшарової структури; тисячолітні суперцикли, що охоплюють декілька таких цивілізацій. "Усі ці цикли, – відзначає Ю. Яковець, – накладаються один на одного, резонують, формуючи загальноісторичний ритм, що прискорюється, історичний час стискається... кожна наступна цивілізація у 1,5 рази стає коротшою за попередню" [4]. Проте всередині кожного історичного циклу рух є нерівномірним, який прискорюється у періоди криз і соціальних потрясінь та уповільнюється у фазах зрілості і застою. Саме циклічність є соціальною константою у розвитку сучасного суспільства. Сьогодні економічна криза взаємопов'язана з технологічними циклами, кризовими явищами, дія яких зумовлена новими досягненнями науки і техніки. Закономірності техніко-економічної динаміки, зміни технологічних устроїв досліджував С. Глазьев. На його думку: "Перехід до п'ятого технологічного устрою, в основі якого лежить комп'ютерна революція, означає перехід до нового режиму економічного розвитку..." [6].

Історія соціально-економічного розвитку багатьох великих країн світу свідчить про те, що їм доводилося переживати глибокі спади виробництва, фінансові потрясіння, масове безробіття, гострі соціальні і політичні конфлікти. Одні країни з великими зусиллями і значними витратами долали труднощі, викликані кризою, інші досить успішно впоралися з економічними та соціальними потрясіннями і в досить короткі терміни

виводили свої економічні та соціальні системи з гострих кризових станів. Перша світова економічна криза, яка завдала удару народному господарству і суспільному життю одночасно США, Німеччини, Великобританії та Франції, сталася в 1857 р. Криза розпочалася в США. Того самого року криза охопила Великобританію, а потім і всю Європу. Чергова світова економічна криза розпочалася в 1873 р. з Австрії та Німеччини. Набула міжнародного характеру. Це була найтриваліша в історії капіталізму криза, вона закінчилася у 1878 р. Продовжуючи аналізувати історію, необхідно звернути увагу на те, що дві попередні структурні кризи супроводжувалися глобальними політичними та економічними потрясіннями [7, с. 26–27]. Велика депресія 1930-х рр. вилілася в катастрофу Другої світової війни, економічним результатом якої стала глибока модернізація економіки провідних країн світу на новій технологічній основі, а політичним – розпад світової колоніальної системи і формування двох секторів світової економіки (капіталістичного і соціалістичного) "під охороною" ворожих військово-політичних блоків. Депресія середини 1970-х – початку 1980-х рр. спричинила колапс світової системи соціалізму, що не зуміла вчасно перевести економіку на новий технологічний устрій і відстала від провідних капіталістичних країн, які "перейшли" на нову довгу хвилю економічного зростання. На цій самій хвилі піднялися нові індустріальні країни, що змогли завчасно створити ключові виробництва нового технологічного устрою і закласти передумови їх швидкого зростання в глобальному масштабі [8, с. 210].

У країнах з розвинутою ринковою економікою накопичено багатий досвід як запобігання, так і подолання кризових ситуацій на мікро- і макрорівнях. Звичайно, історичні та соціально-економічні умови розвитку різних типів криз у різних країнах за багатьма позиціями не збігаються. Але ця обставина не применшує необхідності ретельного вивчення цього досвіду і фундаментального підходу до його застосування в процесі формування механізму антикризового державного управління сучасності. Так, наприкінці 20-х – початку 30-х рр. XX ст. американська економіка перебувала у глибокій кризі. Найнижча точка спаду економічного розвитку була зареєстрована в 1933 р., коли ВВП зменшився порівняно з 1929 р. майже у 2 рази і становив 54% від докризового рівня. У країні налічувалося 17 млн безробітних, закрилося понад 3 тис. банків. Фінансова криза змусила панікувати фінансово-промислових магнатів США. "За п'ять років промислові та фінансові лідери Америки були скинуті з найвищих позицій впливу і влади в глибоку прірву" [9]. Водночас досвід антик-

ризного реформування економіки, фінансів, соціальної політики, здійсненого Ф. Рузвельтом і його командою, має не тільки національне, а й важливе міжнародне значення. Особливо він цінний для українських економістів і політиків. Методологія, стратегія і тактика реформ у рамках “Нового курсу” продемонстрували особливу роль державного управління в системі капіталістичного господарства і показали, що гнучке й помірне регулювання економіки, соціальної та політичної сфер, особливо у складні періоди розвитку країни, є життєво необхідним. Цей важливий висновок потребує глибокого осмислення, а головне – практичного застосування з урахуванням вітчизняних історичних і соціально-економічних реалій. Антикризова спрямованість реформ Л. Ерхарда (1897–1977 рр.), вченого і політика, другого канцлера ФРН, якого заслужено називають “архітектором німецького дива”, полягала в тому, що вони були розроблені і спрямовані на виведення країни з глибокої економічної та соціальної кризи. Завдяки їм за короткий час (близько десяти років) відбулося “німецьке диво”, яке перетворило Німеччину на процвітаючу, провідну економічну країну світу. Теоретичним фундаментом антикризових реформ Л. Ерхарда стала концепція “соціального ринкового господарства”. Це була не тільки теорія, а й державна політика, що дала змогу радикально змінити статус країни. За своїми теоретичними настановами концепція “соціального ринкового господарства” була, по суті, творчим застосуванням, з урахуванням конкретних німецьких національних та історичних умов, кейнсіанської теорії непрямого регулювання. Л. Ерхард виходив з ідеї сильної держави, що “конструює”, “керує” і “регулює” сили, здатні формувати суспільство. Держава активно втручалася в економічні процеси, але напрями, характер, способи втручання були чітко орієнтовані на створення ринкової економіки, заснованої на приватній власності на засоби виробництва і захищеної системою законодавчої влади. Держава підтримувала галузі, що зазнавали втрат, особливо вугільну та електротехнічну промисловість, металургію. Інвесторам та підприємцям надавалися податкові пільги. Л. Ерхард широко використовував державні важелі для того, щоб подолати негаразди, не відхилятися від обраного курсу. “На мою думку, – говорив політик у промові перед членами Федерального об’єднання німецької промисловості, – у ХХ ст., у сьогоднішніх соціальних умовах відповідальність за економіку... несе одна лише держава” [10]. На думку Л. Ерхарда, соціальна політика держави має бути політикою для мільйонів. Вона покликана забезпечити, з одного боку, захист і підтримку слабких, а з іншого –

створення сприятливих умов для активного розвитку сильних, тобто осіб, які завдяки своїм здібностям і кваліфікації можуть самостійно досягти успіхів у житті. При цьому важливі солідарність “сильних” і “слабких”, турбота всього суспільства про тих, хто зазнав невдачі. Позитивну роль у подоланні кризи в ФРН відіграло індикативне (договірне) планування. Це не “плани-прогнози”, “плани-здогади”, а дуже ефективні в умовах ФРН економічний, правовий та адміністративний механізми, що впливають на всі сфери життєдіяльності країни. Основу цього успіху, на думку професора Д. Валового, забезпечували такі фактори: висока кваліфікація розробників планів, які використали весь арсенал економічної науки; різноманітність методів й інструментарію при реалізації цих планів, відсутність будь-якого догматизму і вузькості підходів; твердість і послідовність професійного державного апарату, який, нерідко діючи в умовах крайньої політичної нестабільності, цілеспрямовано реалізовував прийняті програми; вироблення національної згоди щодо головних цілей соціально-економічного розвитку на найближчу та віддалену перспективи [11].

Враховуючи основні напрями світового розвитку, Україні дуже важливо чітко визначити структуру нового технологічного устрою, що забезпечить можливість отримати додаткову інтелектуальну ренту. Метою антикризового державного управління в Україні мають бути розробка і прийняття державою стратегії інноваційного прориву, посилення гуманітарної та екологічної складових економіки, створення сприятливих умов для зростання попиту на інноваційну та наукову продукцію, підтримка інтелектуальних ресурсів у межах держави та ін. [12, с. 385]. Гармонізація таких комплексних і системних програм має відбуватися шляхом інституційних перетворень, створення інститутів розвитку і нормативно-правової бази, яка б забезпечувала функціонування цього механізму. Завданням державного управління є визначення пріоритетних напрямів розвитку країни та регіонів.

Спостерігається тенденція сприятливого сценарію виходу з кризи. Глобалізація стане більш керованою і збалансованою з погляду інтересів провідних країн світу, посиляться значення міжнародних інститутів. Значно зростає роль інтегративних об’єднань у формуванні механізмів антикризового державного управління в сучасних умовах. Одним із напрямів антикризового управління державою є вихід на інноваційний тип розвитку шляхом створення державою механізмів цільової інтеграції у наднаціональні об’єднання, що дає змогу сформулювати загальне цілепокладання, стратегічне планування, прогнозування. Аналізуючи перспективи участі

України у таких наддержавних об'єднаннях, які дають можливість мати загальний ринок продукції, трудових ресурсів, інтелектуальних ресурсів, потрібно зазначити, що торговельні об'єднання (Європейський Союз, Світова організація торгівлі, Митний союз та ін.) виступають лише інструментом здійснення механізмів руху вперед. Існує велика кількість бар'єрів соціально-економічного розвитку, подолання яких – це основна мета створення таких інтегративних структур між державами задля безболісного виходу на інноваційний шлях розвитку.

Створення інтегративних структур дає змогу адекватно реагувати на зовнішні фактори, стійкіше сприймати і долати загрози кризових ситуацій, прогнозувати і не допускати їх на майбутнє. Основними й актуальними напрямками антикризового державного управління у світі є: збільшення національного виробництва; більш централізоване капіталовкладення з обраних напрямів виробництва; вибір чіткої спеціалізації держави задля уникнення втрати багатьох ресурсів; створення механізмів адаптації політики та бізнесу. Стратегія сталого розвитку змінить доктрину Вашингтонського консенсусу як провідної ідеології глобалізації. Криза справляє різний вплив на різні країни залежно від поєднання об'єктивного стану їх науково-технічного потенціалу та ефективності економічної політики. Вона може бути катастрофічною для одних країн і регіонів та керованою для інших. Потрібно розуміти, що країни й інститути ядра світової фінансової системи будуть намагатися використовувати своє домінуюче становище для виживання за рахунок присвоєння ресурсів периферійних країн шляхом встановлення контролю за їх активами.

IV. Висновки

Таким чином, для України необхідною умовою виходу з кризи є наявність власної стратегії антикризового державного управління, орієнтованої на збереження свого економічного потенціалу і випереджальне створення передумов зростання нових виробництв. Це передбачає захист стратегічних активів і внутрішнього ринку від впливу іноземного спекулятивного капіталу, а також проведення активної науково-технічної та

структурної політики з підтримки і створення конкурентоспроможних підприємств з пріоритетних напрямів економічного зростання. Для цього необхідна ефективна система стратегічного планування і потужний національний механізм державного управління.

Література

1. Іванюта С.М. Антикризове управління : навч. посіб. / С.М. Іванюта. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 288 с.
2. Rozenhal U. Simulation – oriented scenarios, [in U. Rozenhal and B. Pijenburg (eds)], Crisis Management and Decision Making: Simulation Oriented Scenarios / U. Rozenhal, B. Pijenburg. – Dordrecht : Kluwer, 1991. – P. 3.
3. Воронкова В.Г. Соціально-економічне прогнозування / В.Г. Воронкова. – К. : Професіонал, 2004. – 288 с.
4. Кондратьев Н.Д. Избранные сочинения / Н.Д. Кондратьев. – М. : Экономика, 1993. – 543 с.
5. Яковец Ю.В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций / Ю.В. Яковец. – М. : Экономика, 2000. – С. 10–50.
6. Глазьев С.Ю. Стратегия опережающего развития России в условиях глобального кризиса / С.Ю. Глазьев. – М. : Экономика, 2010. – 255 с.
7. Глазьев С.Ю. Теория долгосрочного технико-экономического развития / С.Ю. Глазьев. – М. : Владар, 1993. – 97 с.
8. Ковальчук В.М. Історія економіки та економічної думки : навч. посіб. / В.М. Ковальчук, М.В. Лазарович, М.І. Сарай. – К. : Знання, 2008. – 647 с.
9. Яковлев Н.Н. ФДР – человек и политик. Загадка Пёрл-Харбора / Н.Н. Яковлев. – М. : Международные отношения, 1988. – С. 149.
10. Эрхард Л. Полвека размышлений: Речи и статьи / Л. Эрхард. – М., 1993. – С. 286.
11. История менеджмента / [под ред. Д.В. Валого]. – М. : ИНФРА-М, 1997. – С. 217.
12. Мунтіян В.І. Економіка в умовах кризи : збірник праць / В.І. Мунтіян. – К. : КВІЦ, 2011. – С. 862.

Сапа Н.В. Компаративний аналіз світового і вітчизняного досвіду антикризового державного управління

Анотація. У статті подано цілісне бачення процесу сучасного розвитку антикризового державного управління. Досліджено основні моменти соціально-економічного розвитку багатьох країн та історичні особливості розвитку відтворювальних процесів у соціально-економічних системах. Обґрунтовано, що кризи й циклічність є невід'ємними характеристиками будь-якого процесу розвитку. Проаналізовано сучасний стан антикризового державного управління в Україні, його проблеми і перспективи, визначено основні пріоритети світового розвитку у відповідному напрямі.

Ключові слова: криза, циклічність, антикризове управління, інноваційний розвиток, механізм антикризового державного управління.

Сапа Н.В. Компаративный анализ мирового и отечественного опыта антикризисного государственного управления

Аннотация. *В статье представлено целостное видение процесса современного развития антикризисного государственного управления. Исследованы основные моменты социально-экономического развития многих стран и исторические особенности развития воспроизводственных процессов в социально-экономических системах. Обосновано, что кризисы и цикличность являются неотъемлемыми характеристиками любого процесса развития. Проанализировано современное состояние антикризисного государственного управления в Украине, его проблемы и перспективы, определены основные приоритеты мирового развития в соответствующем направлении.*

Ключевые слова: *кризис, цикличность, антикризисное управление, инновационное развитие, механизм антикризисного государственного управления.*

Sapa N. Comparative analysis of world and domestic experience of anticrisis management

Annotation. *In the article an integrated vision of the process of modern development of anticrisis state management is presented. Highlights of socio-economic development of many countries and historical peculiarities of the reproductive process in socio-economic systems are investigated. It is grounded that crises and cycle are essential characteristics of any process of development, the modern state of anticrisis state management in Ukraine, its problems and prospects are analysed, key priorities of world development corresponding direction are defined.*

Key words: *crisis, cycle, anticrisis management, innovative development, mechanism of anticrisis state management.*